

УКРАЇНСЬКА І ЗАРУБІЖНА БІОГРАФІСТИКА

УДК 94 (477)

Юрій Древніцький

ВЧЕННЯ ПРО ДЕРЖАВУ У ПРАЦЯХ ВОЛОДИМИРА СТАРСОЛЬСЬКОГО

У статті проаналізовано доробок В. Старосольського в галузі теорії держави і права, зокрема, охарактеризовано його погляди на еволюцію та ознаки правової конституційної держави.

Ключові слова: В. Старосольський, держава, влада, право, політика.

Широта постановки проблеми, увага до проблем методології, розгляд еволюції форм держави і права в історичному контексті дозволяють зараховувати В. Старосольського до числа фундаторів вітчизняної політологічної науки. Запропоновані вченим підходи щодо народного суверенітету, організації влади, прав і свобод людини та суспільних груп залишаються актуальними, можуть бути творчо використаними в умовах сучасного українського державотворення.

Простеживши історичні витoki й загальні тенденції становлення держави, В. Старосольський найвищою її формою назвав “правову” або “конституційну” державу. Отже, теоретично доводилися переваги західної моделі в контексті розвитку людської цивілізації. Це була принципова позиція вченого і громадсько-політичного діяча, що суперечила тенденціям суспільного життя в міжвоєнній Європі, коли поглиблювалася криза парламентсько-демократичної системи, особливо в 1930-х рр.

У своїх працях вчений переосмислив традиційне місце окремо взятої людини в системі формування державного права. Вона мислиться не просто як одиниця населення, що пасивно підкорюється волі держави, а є громадянином, за яким закріплюється правова ініціатива. Суспільство як сукупність індивідів, що формально знаходилися поза державою, ставало головним суб’єктом правотворчості. У висновку В. Старосольського вбачається перегук з ідеями сучасного громадянського суспільства. Серед проблематики досліджень ученого були розробка прав і свобод людини та їх реалізація в різних видах держави, проблема єдності влади в державі та співвідношення функцій – виконавчої, законодавчої та судової.

Висловивши власне бачення суті методологічних проблем у тогочасному науковому дискурсі, В. Старосольський у своїх працях виклав оригінальну версію загальної теорії держави. У 1925 р. вийшло дві праці з проблем держави – двотомна “Держава і політичне право”, де простежено розвиток держави і права від найдавніших часів до ХІХ ст. та “До питання про форми держави”, з аналізом різних монархічних та республіканських моделей держав.

Продовженням цієї проблематики став курс лекцій “Політичне право” (1933 р.), що упродовж тривалого часу багато доопрацьовувався і в закінченому вигляді був надрукований вже після смерті в 1950 р. Останнє видання, що стало своєрідною квінтесенцією поглядів В. Старосольського на означену проблему, складалося з двох самостійних частин. Перша з них – “Розвиток форм політичної організації”, яка об’єднувала у собі вісім розділів: “Додержавні форми організації”, “Перехід до державних форм буття”, “Староорієнтальна держава”, “Еллінська група держав”, “Римська держава”, “Візантія”, “Феодальна держава”, “Абсолютиська держава”, була присвячена еволюції державних форм від найдавніших часів

до Великої французької революції. У другій частині – “Конституційна правова держава”, зосереджено увагу на характеристиці політико-правової природи новітньої держави.

У своїх працях В. Старосольський виступав апологетом правової держави, яку вважає найвищою формою розвитку інституту держави. З огляду на актуальність даних ідей на сучасному етапі українського державотворення доречно бодай оглядово окреслити систему поглядів В. Старосольського на питання правової держави. Тим більше, що на думку багатьох українських дослідників її цінність є безперечною. Так, наприклад, С. Максимович вважає, що витворені й утверджені В. Старосольським погляди на правову державу та права і свободи людини, зокрема, у багатьох своїх аспектах не втратили своєї новизни й потребують глибинного дослідження, сутнісного осмислення їхнього неопціненого значення для сучасної української правової та політичної думки, а також для удосконалення юридичного оформлення становлення правової Української держави й громадянського суспільства, законодавчого врегулювання забезпечення і захисту прав та свобод людини, налагодження максимально ефективного механізму гарантування їхнього дотримання у державно-юридичній практиці [1, с. 148].

“Конституційну державу” В. Старосольський розглядав як історичний тип держави, що у свій час за певних обставин логічно прийшов на зміну “державі абсолютиській”. Основу, серцевину такої держави складають насамперед права та свободи людини, демократія та народний суверенітет, розподіл влади. Цю державу вчений називає “...дитиною раціоналізму XVII та XVIII століть, дитиною віри в людський розум, абсолютний та незмінний, незалежний від будь-яких “історичних”, себто мінливих обставин”. У той же час, “конституційна держава”, як і будь-який інший історичний тип держави, постійно перебуває в процесі свого еволюційного розвитку, а неврахування фактора останнього, на думку вченого, може призвести до реальної появи певних загроз її існування як такої. Саме тому нові виклики часу (“суспільна диференціація”, “класи”, “нації”, “нові підходи у міждержавних зв’язках”) потребували належного реагування з боку як демократичного суспільства, так і самої держави.

Можливо, якщо іти за логікою вченого, саме неврахування цих “нових викликів часу” призвело у свій час до глибоких “криз” європейського конституціоналізму напередодні Першої світової війни, і особливо – у міжвоєнний період. Адже саме в 30-х рр. XX ст. високоосвічена Німеччина, маючи чи не найдемократичнішу на той час “веймарську” конституцію, перетворилась у “Третій Рейх”, а фашистські режими запанували в Італії та Іспанії. Тоді ж фактично призупинили свій демократичний розвиток Польща, Румунія, Угорщина, Фінляндія та ряд інших європейських держав.

У той же час В. Старосольський не говорив про те, що може (чи повинно) прийти на зміну “конституційної держави”. Складається враження, що “конституційну державу” він розглядав як вершину демократичного поступу людства. Тому вчений жодним чином, подібно до С. Дністрянського, не вважав СРСР чи інші тоталітарні режими міжвоєнної Європи новим поступом у розвитку інституту держави як такої. Навпаки, останні, за В. Старосольським, є “прикрим відступом” та “непорозумінням” у загальному процесі демократичного розвитку суспільства [4, с. 63–64].

Володимир Старосольський до кінця свого життя вірив у торжество ідеалів демократії та в перспективу власне конституційної держави. Сьогоднішні процеси інституалізації міждержавних об’єднань є переконливим доказом далекоглядності вчень В. Старосольського.

Одним із ключових питань, порушених у цих працях, є співвідношення держави і права [5, с. 3]. Поєднання понять “право – держава” та усі подальші наукові суперечки щодо такого зв’язку були історично зумовлені прагненням перетворити державу, витворити та реалізувати новий вид держави, надати їй повного, всеохоплюючого змісту, відмінного від змісту абсолютистичної (за термінологією В. Старосольського – Ю. Д.) держави. Для самого вченого це питання мало величезний практичний аспект, який він постійно використовував у своїй адвокатській роботі. При аналізі фахової діяльності В. Старосольського неодноразово

бачимо апеляцію не так до чинного законодавства, як до аналізу соціального середовища, вплив якого мав враховуватися на рівні з формальним законодавством. Тому соціологічні ідеї В. Старосольського суттєво впливали на його ж праці в галузі теорії держави й права.

Підсумовуючи розглянуті науково-теоретичні підходи тогочасних вчених щодо питання правової держави, В. Старосольський підкреслював їхню односторонність, викривленість і загалом хибність. Якщо відкинути сутність держави, коли воля держави ідентифікується з волею її органів, з волею “уряду” не лише “юридично”, а й фактично, то замість метафізичної держави, постануть ті реальні чинники, що діють як державна влада [1, с. 145].

Отже, держава – це група людей, що є фактичним носієм державної влади. А відтак і “державне право” – це правові норми, творцями яких є ті фактичні носії влади, а саме – законодавча влада держави. При цьому, їхня власна воля насправді є волею, насамперед, соціальної групи, до якої вони належать, – втіленням її інтересів, змагань, поглядів, культури. І тільки частково ця воля є їхнім індивідуальним витвором. Лише за виняткових обставин пануюча група може проводити свою волю безоглядно, незважаючи на волю решти – непануючих. За звичайних умов кожна “диктатура” змушена йти на поступки, обмежуватися, пристосовуватися до волі тих груп, що не належать до правлячих.

Вже у законодавчому процесі бачимо протиставлення волі тих, що на даний момент виступають як правлячі, наділені правом творити “волю держави”, і решти громадян. Вже на цьому етапі відбувається “боротьба за право”, за зміст законних норм й існує імовірність порушення законності “державою”, а точніше – її органами. Та водночас є й можливість захисту цієї законності тією частиною суспільства, що в даний момент не виступає як державна влада. Від сили, організованості, енергії виступу тієї частини залежить, наскільки захист законності буде успішним і законність реалізована [1, с. 145].

Такий висновок В. Старосольського мав важливе практичне значення, адже вказував на важливість і прогресивність демократичної форми правління, а також на залучення широких верств населення до формування правових відносин у державі. Концептуальний розгляд цієї проблеми вченим було зроблено у праці “Das Majoritatsprinzip” (“Принцип більшості”), опублікованій у Відні 1916 р. [6, с. 231]. Ще донедавна німецькі фахівці у галузі права вважали “принцип більшості” В. Старосольського одним з основних понять юриспруденції. Цей принцип реалізується в демократичних суспільствах й передбачає не тільки домінування у ньому волі більшості населення, а й визнання та захищеність, непорушність основних прав усіх осіб, включаючи й тих, що становлять його меншу частину. Тому й правова держава як держава реальних прав людини може існувати тільки у суспільстві, де існує справжня демократія, тобто повновладдя більшості з дотриманням прав меншості.

Можна стверджувати, що вчений переосмислив традиційне місце окремо взятої людини в системі формування державного права. Вона мислиться не просто як одиниця населення, яка пасивно приймає й підкорюється волі держави, а є громадянином. Тепер за кожним індивідом як членом суспільства потенційно закріплювалася правова ініціатива. А суспільство, як сукупність цих індивідів, що формально знаходилися поза державою, ставало головним суб’єктом формування права. Власне, це був крок у напрямку розвитку громадянського суспільства.

Отже, у сфері законодавчої діяльності держави існує реально-практична проблема законності. Вже на цій стадії постулат законності держави може бути або порушений, або реалізований. А вирішувати це буде не сама тільки “держава” в юридичному розумінні, а, можливо, позадержавні сили, якщо вони зможуть надати реальні гарантії “законності”. На завершення цього обґрунтування В. Старосольський зауважує, що остаточний і справжній зміст права залежить і мусить залежати не тільки від держави, а й від чинників і сил, що їх ніяк не можна охопити поняттям держави. Насправді право творить суспільство, – частково користуючись для цього державою як своїм органом, частково без держави і поза нею. Цей засадничий факт указує на можливість “гарантії” для постулату законності держави, і цією гарантією володіє суспільство як справжній творець права. Це дає підставу, зазначає

В. Старосольський, констатувати за Ерліхом, що “точка ваги розвою права також в наші часи як повсякчасно не лежить ані в законодавстві, ані в юриспруденції, ані в правосудді, тільки у самому суспільстві”. Відповідно, стверджує вчений, і розв’язання питання законності держави належить в останній інстанції самому суспільству [5, с. 14–16].

З’ясувавши в цілому походження, поняття та сутність правової держави, звернемося до розуміння “конституційної” держави у трактуванні В. Старосольського. Конституційна держава, на його думку, – це “історичний тип” в історії людства, як і стародавньо-орієнтальна, грецька, римська, феодальна та абсолютистська держави [7, с. 330]. Теорія “конституційної”, або “правової”, держави склалася наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. В її основу покладено такі поняття: народна суверенність і демократія як форма її здійснення, розподіл властей, природні й невідчужувані (непозбувальні за В. Старосольським – Ю. Д.) права людини [7, с. 331].

Серед фундаментальних постулатів правової держави звернемо увагу на трактування В. Старосольським системи прав і свобод людини. Вважаючи людину та її особистість найбільшою цінністю у правовій державі й громадянському суспільстві, науковець проводив поділ “вроджених” прав людини на вольності, політичні та суспільні (у стислому розумінні) права [7, с. 144]. Їхня особливість полягає в теоретичному визнанні їх найважливішими і найсильнішими. Вони повинні бути критерієм оцінки всього законодавства, встановлювати його напрями і межі, які не вправі порушувати жодний законодавчий акт.

Щодо конкретних “вольностей”, то, як зауважує вчений, конституції сучасних правових держав містять наступні:

1. “Habeas corpus”, що означає цілий комплекс прав, а саме – захист людини перед свавільним порушенням органами держави її особистої волі, а саме волі “особи, помешкання, паперів та її майна”. Це поняття прав скероване проти незаконного арешту, обшуку, ревізії документів та конфіскації майна. Воно встановлює низку конкретних правил, які не повинні порушуватись: а) передусім жодний з названих актів не може настати інакше, як лише на підставі судового наказу; б) нікого не можна позбавити “властивого” йому судді, законодавчо передбаченого для конкретної справи; в) арештованого слід в означений термін заслухати та повідомити його про причину арешту.

Розуміючи, що такий формальний припис дає хитку запоруку охорони особистої свободи, В. Старосольський вважав за необхідне посилити матеріальну відповідальність держави. Зокрема, з-поміж засобів, що дають матеріальну запоруку, він називає визнання за ув’язненим права домагатися від держави відшкодування за безпідставне затримання у слідстві [1, с. 146–147].

Крім викладеного, до категорії “Habeas corpus” В. Старосольський відносив різні постанови принципового чи конкретного змісту, які містяться у конституційних, а, насамперед, звичайних законах. До таких належить, зокрема, відомий принцип права “lex restra non agit” (закон немає зворотної сили), за винятком, коли нова постанова є для обвинувачуваного кориснішою; постанова, прийнята, звичайно, карними кодексами, про заборону змушувати свідчити проти себе самого чи проти подружжя, кровних родичів та свояків; заборона вигнання горожанина з меж держави; врешті, постанова про те, що укладених горожанами договорів не можна порушувати ані розпорядженнями, ані законами [7, с. 145–146].

2. Свобода пересування. Ця “вольність” виявляється у різних напрямках. Під нею розуміється волю переселення як з місця осілості, так і за межі держави. Окрім того, це “вольність” пересуватися, мандрувати в межах держави і, врешті, “вольність” поселятися за власним вибором у межах держави.

3. Свобода віри й переконання. Вона виявляється у тому, що ніхто не може бути переслідуваний за свої релігійні переконання та приналежність до якогось віросповідання, не може нікому перешкоджати у здійсненні загальногромадянських прав, зокрема, бути комусь перешкодою у доступі до публічних урядів. Дана свобода включає свободу думки, слова і преси.

4. Свобода зборів та об’єднань. До даної свободи В. Старосольський відносив також “вольності”, що стосуються людини як члена нації – так звані національні свободи. Останні передбачали надання правової гарантії, що всі громадяни держави будуть рівними незалежно

від їхньої національності, зокрема при зайнятті керівних посад; дозвіл на вживання рідної мови в державному та громадському житті; дозвіл на створення національних шкіл [7, с. 146–148]. У згадуваній праці “Принцип більшості”, В. Старосольський розвинув погляди Г. Єлінека про права меншин, тим самим здійснивши “перше систематичне опрацювання проблеми” (професор Бернацік) [8, с. 138].

Отже, ідея “правової” держави, за В. Старосольським, полягає у тому, що держава повинна бути пов’язана власним правом. І ця ідея правової держави виникла не шляхом теоретичних міркувань, не з логічної необхідності, а на тлі практичних потреб, реальних інтересів. Відтак і державна теорія, і практика прийняли цю ідею як апіорно дану.

Фундаментальність постановки проблем теорії держави і права, здійснена в працях В. Старосольського, дозволяє впевнено віднести його до фахових спеціалістів у галузі правознавства. Його погляди на еволюцію держави багато в чому відображали реалії тогочасного світу, де ідея демократії мусила відстоювати свої позиції в оточенні тоталітарних держав. У своїх працях В. Старосольський постає апологетом західної традиції епохи Просвітництва та спирається передусім на принципи верховенства права та свободи індивіда. Така інсталяція західних цінностей в українську інтелектуальну традицію мала на меті витворити моделі організації власної державності, які б найадекватніше відповідали домінуючим світовим зразкам, а, отже, дозволили б найповніше реалізувати наявний в українському суспільстві державотворчий потенціал.

Послідовно відстоюючи взаємозалежність між теорією і практикою суспільного життя, В. Старосольський намагався долучитися до розробки важливих питань державотворчого характеру: механізмів функціонування державного апарату, його конституційних засад, реальної участі населення у виробленні державної політики, захисту прав народу тощо. Політичним ідеалом для В. Старосольського була національна держава, в межах якої мали узгоджуватися інтереси різних класів. Іншим його теоретичним здобутком можна вважати обґрунтування необхідності поєднання соціальних і національних вимог задля здобуття власної незалежної держави.

Список використаних джерел

1. Максимович С. Володимир Старосольський про правову державу / С. Максимович // Вісник Львівського університету. Серія: юридична, 2000. – Випуск 35. – С. 142–149.
2. Максимович С. Володимир Старосольський про форми державного устрою / С. Максимович // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні. Матеріали VII регіональної науково-практичної конференції. Львів, 13–14 лютого 2001 р. – С. 74–76.
3. Максимович С. Концепція розподілу влад Володимира Старосольського / С. Максимович // Вісник Львівського університету. Серія: юридична, 2001. – Випуск 36. – С. 157–162.
4. Стецюк П. Володимир Старосольський (1878–1942) / Петро Стецюк // Вибори та демократія. – 2005. – № 4 (6). – С. 52–55.
5. Старосольський В. Держава і право: (Причинок до проблеми правовості держави) / В. Старосольський. – Львів: Наклад Союзу українських адвокатів, 1934. – 16 с.
6. Волинець С. Передвісники і творці листопадового зриву: Західно-українські громадські і політичні діячі / Степан Волинець. – Вінніпег, 1965. – 324 с.
7. Старосольський В. Політичне право: (Курс лекцій) / В. Старосольський. – Подєбриди: Український техн.-господарський інститут ЧСР, 1933–1934. – 321 с.
8. Старосольський В., Дністрянський С. Українці – професори права / В. Старосольський, С. Дністрянський // Ювілейний альманах Союзу українських адвокатів. – Львів, 1934. – С. 126–145.
9. Старосольський В. Політичне право: курс лекцій / В. Старосольський. Ч. 14. – Регенсбург-Новий Уль: УТГІ, 1950. – 373 с.

Юрій Древницький

УЧЕНИЕ О ГОСУДАРСТВЕ В ТРУДАХ ВЛАДИМИРА СТАРОСОЛЬСКОГО

В статтє проанализировано научное наследие В. Старосольского в области теории государства и права, в частности, охарактеризованы его взгляды на эволюцию и признаки правового конституционного государства.

Ключевые слова: В. Старосольский, государство, власть, право, политика.

Yuriy Drevnitskyi

DOCTRINE OF THE STATE IN VOLODYMYR STAROSOLSKYI'S WORKS

The paper presents the analysis of V. Starosolsky's heritage in the theory of state law. The author considers his views on evolution and signs of the legal constitutional state.

Key words: Volodymyr Starosolskyi, state, government, law, politics.